

بررسی و تحلیل برنامه ریزی درسی جغرافیا در دوره‌های مختلف تحصیلی در ایران

سیده گلنار صالحی خواه*^۱، زهرا سامانپور^۲، مریم بستام^۳

چکیده

سابقه برنامه‌ریزی درسی در دنیا به بیش از یک قرن می‌رسد، اما این رشته در ایران عمری بیش از چند دهه ندارد. با این حال در همین عمر کوتاه توانسته است جایگاه و مؤثر بودن خود را در بین همه علوم نظری باز نماید و مهمترین نقشی که داشته است تعیین مرز میان دانش و آموزش هر یک علوم بوده است. از جمله در رشته علمی جغرافیا با همه تفاوت‌ها و شباهت‌هایی که با سایر علوم دارد این مرزبندی توانسته است گوشه‌ای از توانایی‌های ذاتی آن را آشکارتر نماید. سابقه تولید برنامه درسی جغرافیا را به طور علمی می‌توان به ۷۰ سال قبل یعنی زمانی که آموزش و پرورش نوین ایران شکل گرفت نزدیک کرد. با این حال، تا حدود سال ۱۳۷۵ آموزش جغرافیا در ایران با تأکید بر شیوه‌های توصیفی انجام می‌شد تا اینکه در این سال هم‌پای با شکل‌گیری جریان‌های برنامه‌ریزی درسی به شکل علمی و مدون در نظام آموزشی، نوعی رفرم در تولید برنامه‌های درسی مدون شکل گرفت و به این صورت اولین سند برنامه‌ریزی درسی جغرافیا در این سال تولید شد و از دل این برنامه درسی متناسب با دوره‌های تحصیلی و پایه‌های تحصیلی، برنامه‌های دیگری استخراج شد و آموزش جغرافیا به عنوان یک رویکرد جدید در آموزش‌های رسمی ایران شکل گرفت.

کلیدواژه‌ها: آموزش جغرافیا، برنامه ریزی درسی، ایران، دوره‌های تحصیلی

۱- مقدمه

جغرافیا علمی است که در صدد تشریح ویژگی‌های مکان‌ها و توزیع انسان‌ها، عوارض و رویدادها بر سطح زمین می‌باشد. جغرافیا به مطالعه کنشهای متقابل انسان - محیط در بستر مکان‌های ویژه و موقعیت‌های مکانی می‌پردازد. امروزه آموزش جغرافیا به عنوان یک موضوع اصلی و محوری که باید در برنامه‌های تحصیلی مدارس در دوره‌های مختلف گنجانده شود، مورد تأکید قرار گرفته است و از آن به عنوان وسیله‌ای نیرومند هم برای ترفیع و ترویج آموزش‌های فردی و هم آموزش‌های بین‌المللی، محیطی و توسعه استفاده می‌شود. بسیاری از موضوعات و مشکلات عمده‌ای که دنیای امروز با آن مواجه است، بُعد جغرافیایی قوی دارند. آموزش جغرافیا در درک و فهم مسائل و مشکلات محیطی و ارائه راه‌حل‌ها و برنامه‌ریزی‌های مربوط به توسعه، نقش بسزایی دارد. آموزش جغرافیا می‌تواند دانش آموزان را به درک فرایندها و ساختارهای مربوط به توسعه قادر سازد. درک محیط پیرامون، آگاهی از شیوه‌های متفاوت زندگی، شناخت نظام‌های

^۱ سیده مسد : معط، لیسانس امور تربیتی، دانشگاه پیام نو یاسوج، golnarsalehikhah1367@gmail.com

^۲ کارشناسی علوم قرآنی، دانش‌آه جامع امام حسین تهران، samanpourzahra@gmail.com

^۳ کارشناسی مهندسی فناوری اطلاعات شاخه شبکه‌های کامپیوتری، دانشکده آزاد عالی شهر، Maryami.bastam@gmail.com

اصلی اجتماعی-اقتصادی و موقعیت‌های مکانی و مکان‌ها به‌عنوان بستر این نظام‌ها، تأثیر شرایط طبیعی بر فعالیت‌های انسانی و تغییر محیط‌ها بر مبنای تکنیک‌ها، ارزش‌های فرهنگی و نظام‌های اقتصادی-اجتماعی، دستیابی به طیف وسیعی از مهارت‌های جغرافیایی و به‌کارگیری آنها در زندگی خصوصی، حرفه‌ای و عمومی و سرانجام علاقه‌مندی و احساس مسئولیت نسبت به محیط و بوم انسانی در مقیاس‌های مختلف از طریق آموزش جغرافیایی حاصل می‌گردد. بر این مبنا ملاحظه می‌شود که برنامه درسی جغرافیا و شیوه آموزش آن در کشور ما نیاز به تحولی بنیادین دارد و آنچه این تحول اساسی را ضروری نموده است، کمبودها و مشکلاتی است که در آموزش فعلی این درس وجود دارد. گردش‌های علمی درس جغرافیا بر میزان بسط و اصلاح دانش موثر بوده و بسط و اصلاح دانش آنها را ارتقا داده است. در نتیجه گردش‌های علمی درس جغرافیا بر میزان استفاده معنادار از دانش گروه آزمایش موثر می‌باشد. اساس نظام برنامه ریزی درسی ایران از مسایلی رنج می‌برد و برای پرداختن به آنها نیز هم‌ت بلندی از سوی مسئولان رده بالا احساس نمی‌شود. اکنون که در مواجهه با حوزه‌های تربیت و یادگیری برنامه درسی ملی برنامه‌ریزی درسی با افق نوین در دست پیگیری است، مسئله اساسی در نظام برنامه‌ریزی درسی جغرافیا در ایران قابل طرح و نیازمند بررسی است.

۲- مبانی نظری تحقیق

ریشه، معنی و مفهوم واژه «جغرافیا»:

نخستین شخصی که از واژه «جغرافیا» استفاده کرد، *اراتوستین* (سال ۹۸/۸۹۷ تا ۱۶/۸۱۵ پیش از هجرت) بود. اصل کلمه یونانی و به صورت «جئوگرافیا» بوده و معرب آن «الجغرافیه» و واژه «جغرافی» و «جغرافیا» که هر دو در زبان فارسی متداول و دارای یک معنی می‌باشند از زبان عربی گرفته شده است.

در زبان انگلیسی Geography (جئوگرافی) آمده و اسمی مرکب است و از دو بخش؛

۱- geo: پیشوند و به معنی «زمین» و «خاک» (گاهی به معنی «جغرافیا» و «جغرافیایی»)

۲- graphy: پسوند و به معنی «هنر و فن نوشتن و شرح دادن و نمایش دادن» و «علم» و «دانش». بنابراین معنی بنا بر این معنی واژه «فن یا علم یا دانش نوشتن و شرح دادن احوال زمین و نمایش نقشه آن بر روی کاغذ است.» تعریف‌های متفاوتی از *جغرافیا* ارائه شده است و هر تعریف بر مبنای یک استناد علمی و یک مبنا و بحث استوار است. از مجموعه تعاریف چنین استنباط می‌شود که *جغرافیا* بیان رابطه میان محیط و انسان تلقی می‌شود و به عبارتی بیان تمام اجزا و ضوابطی که در محیط برای انسان نقش سازند و همچنین بیان اجزا و روابطی است که از منظر انسان در محیط اثرگذار است. این رابطه، بستر مطالعات جغرافیایی را تشکیل می‌دهد. بنابراین پندار ما از محیط و انسان معرفت جغرافیایی را تشکیل می‌دهد (ترنج، ۱۳۹۹: ۵).

اینجا می‌خواهم چشم‌انداز دیگری به تعریف اضافه کنم و آن اینکه *جغرافیا* ارتباط میان محیط، انسان و زمان را بیان می‌کند. آنچه بسیاری از دانشمندان *جغرافیا* بر سر آن توافق پندار دارند اصل محیط. به عنوان بستر و پدیده، و انسان به عنوان بستر و پدیده‌ای دیگر است. هیچ یک از جغرافیدان‌ها در اینکه این دو مفهوم و دو واژه در کانون مطالعات جغرافیایی هستند اختلاف نظر ندارند، بلکه اتفاق نظر دارند. بنابراین ما نظریه پردازی در *جغرافیا* و ارتباط آن با علوم انسانی را براساس این وجه مشترک که از *جغرافیا* ارائه شده است و اتفاق نظر بر آن وجود دارد عرضه می‌کنیم. بعضی اندیشمندان اضافاتی مانند مدیریت، تکنولوژی و فضا بر این تعریف افزودند. چنین تعریف‌هایی را باید به صورت خاص بررسی کرد. حتی از تعریف خود مبنی بر اینکه *جغرافیا* رابطه بین انسان، محیط و زمان است به دلیل نقدی که بر «زمان» می‌گیرند و هنوز مقبولیت عام نیافته است صرف‌نظر می‌کنیم هرچند بر آن باور داریم.

به عبارت دیگر:

تصورات بسیار گوناگون و گاه غلطی از جغرافیا وجود دارد. جغرافیا فقط حفظ کردن نام مکانها و نقشه برداری نیست هر چند که هر دوی آنها بسیار مهم هستند.

جغرافیا علم مطالعه و توصیف چشم اندازهای طبیعی، کوه ها، آب و هوا، رودخانه ها و انسانها در ارتباط با یکدیگر است. علم جغرافیا یکی از بهترین راه ها برای مطالعه جهان است.

۳- تعاریف زیر گزیده ای از تعاریفی است که برای علم جغرافیا مطرح شده است:

- علم جغرافیا از علوم اجتماعی است که تمرکز اصلی آن بر روی پراکندگی مکانی انسانها و پدیده های فیزیکی زمین است.
- مطالعه ارتباط بین انسانها و محیط زیست آنها با تاکید بر روی پراکندگی مکانی و محیط زیست در مقیاسهای گوناگون وظیفه اصلی علم جغرافیا توجه به تاثیرات متقابل انسان و طبیعت یا عمل و عکس العمل است. بدین طریق که هر جزء از حیات انسانی و هر پدیده طبیعی و انسان و کیفیت ناحیه ای و عوامل بوم و بومی در داخل یک یا چند شاخه از علم جغرافیا قرار می گیرد و یک نظم ویژه در همه پدیده هایی که در داخل یک سرزمین و یا یک مکان جغرافیایی به ظهور می رسد، بوجود می آید.
در حقیقت فکر جغرافیایی، توانایی شناخت علل این نظم و وابستگی چهره های طبیعی و انسانی به یکدیگر و دریافت نتایج حاصل از آن است. پس می توان گفت که علم جغرافیا، از طریق تفکر و کاربرد، جهان ما را شکل می دهد و جغرافیدانان به منزله متخصصین محیط جغرافیایی، راهگشا، برنامه ریز، هدایت گر، کشتیان، مشاهده گر، آموزش دهنده، منتقد و بالاخره زندگی بخش به مکانهای شناخته می شوند. نتیجه آنکه، با تغییر شرایط اجتماعی، محتوای تعاریف جغرافیا نیز تغییر می یابد.

۳-۱- تعریف جغرافیا از دیدگاه جغرافیدانان

چهار سنت تاریخی در پژوهش های جغرافیایی عبارت است از: واکاوی (تجزیه و تحلیل) مکانی پدیده های طبیعی و انسانی (جغرافیا به عنوان بررسی ای در باره پراکندگی)، مطالعات منطقه ای (اماکن و مناطق)، مطالعه انسان و رابطه او با زمین، و پژوهش در علوم زمین است. با این وجود، جغرافیایی نوین نظم و انضباطی همه فراگیر است که در درجه نخست به دنبال درک زمین و همه پیچیدگی های انسان و طبیعت بوده و تنها منحصر به چیزها و جایشان نیست، بلکه در مورد آن که چگونه تغییر کرده و خواهند کرد نیز می باشد.

❖ هارلن باروز: جغرافیا علم اکولوژی انسانی است.

وی بیان نمود که جغرافیا از این جهت که به مطالعه انسان در ارتباط با محیط می پردازد، اکولوژی انسانی است. به عقیده باروز، جغرافیدانان باید بیشتر در زمینه سازگاری انسان با محیط تحقیق نمایند تا تاثیرات محیط. وی اساس جغرافیا را بر محور مطالعات اکوژی انسانی قرار داده است.

❖ **درایر**^۴: با توجه به این که با نظر باروز موافق بود وی از مفهوم اکولوژی در جغرافیا بدین نحو یاد کرد: عملکرد اکولوژی در جغرافیا انسانی مثل عمل کرد زمین شناسی در جغرافیا طبیعی است.

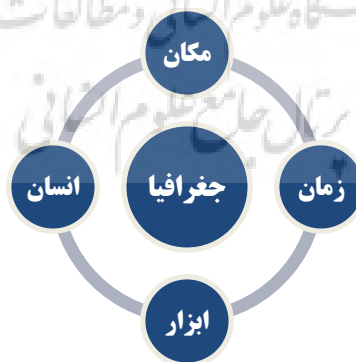
❖ **هارتسورن**: جغرافیا، مشخصات متغیر مکانی از مکان دیگر سیاره زمین را به عنوان جایگاه انسان مطالعه می کند.

❖ **پوستن جمز**: جغرافیا درصدد تفسیر مفهوم و اهمیت تشابهات و اختلافات بین مکان ها با توجه به رابطه علت و معلولی است.

❖ **ویدال دولابلاش**: جغرافیا علم مکانهاست.

⁴ C.R.Dryer

- ❖ مفهوم مکان از نظر ویدال، تنها مکانی است که به وسیله انسان شکل گرفته و نقش یافته، نه مکانی که به هنگام خلق سیاره زمین مشخص شده است. وی عقیده داشت که خصیصه های جغرافیایی تنها ناشی از آب و هوا و ساختمان زمین نیست و طبیعت به تنهایی در شکل گیری آن دخالت نداشته است.
- ❖ **دری^۵:** وی هم عقیده **ویدال دولابلاش** است و مانند وی معتقد است که جغرافیا علم مکانهاست و در این رابطه می گوید: "خصیصه های جغرافیایی چیزی است که انسان با تهیه نوع معیشت خود از خاک پدیدار گشته است." بر اساس نظریه ویدال و دری می توان چنین نتیجه گرفت که: "انسان و اشغال خاک و به خدمت گرفتن طبیعت موضوع اصلی در علم جغرافیا است."
- ❖ **مارت:** جغرافیا علم پراکنده گی هاست.
- ❖ **گریفیث تیلور:** جغرافیا علم روابط متقابل است.
- ❖ **جورج کیش:** در دانش جغرافیا ما همواره با دو دسته از پدیده ها سر و کار داریم. دسته اول پدیده های طبیعی و دسته دوم پدیده هایی که در نتیجه روابط متقابل انسان و طبیعت به وجود می آیند. می توان گفت در علم جغرافیا این پدیده ها قابل تفکیک و جدا از هم نیستند. یعنی عمل انسان و میدان فعالیت های او از تولد تا مرگ در محیط طبیعی اتفاق می افتد و تمام فعالیت های انسان بر محیط و محیط بر انسان تاثیر می گذارد.
- ❖ **جرج کارتو:** جغرافیدان نوع پراکنده گی زندگی انسانی را مطالعه نموده به ماهیت روابط بین عوامل مختلف طبیعی و اشکال گوناگون حیات آگاهی می یابد.
- ❖ **انجمن بین المللی جغرافیایی:** جغرافیا مطالعه روابط بین جوامع متشکل انسانی و محیط زندگی آنهاست. اصولا پدیده هایی که با هم و یکجا در داخل ناحیه ای به ظهور می رسند و به نحوی در حیات انسانی موثر می افتد موضوع علم جغرافیاست. در واقع این علم با حدود یاد شده در یک دست انسان و در دست دیگر عوامل محیط طبیعی را قرار می دهد.
- ❖ **محمد حسن گنجی:** جغرافیا آن قسمت از دانش بشری است که از مشخصات مناطق و نواحی مختلف زمین و پراکنده گی پدیده های گوناگون سطح زمین اعم از طبیعی و انسانی و بالاخره از روابط انسانی و محیط که خود باعث به وجود آمدن پدیده های انسانی است و نیز از روابط متقابل پدیده های فوق بحث می کند (ترنج، ۱۳۹۹: ۸).
- ❖ **حسنعلی ترنج:** جغرافیا علم مطالعه ای مکان، زمان، انسان و ابزار است که می تواند با استفاده از تکنولوژی و دانش به روز، نیاز انسان و محیط پیرامونش را برآورده سازد.

مدل تعریف جغرافیا از دکتر ترنج (۱۳۹۹)

⁵ H.C.Darby

جغرافیدان

جغرافیدان دانشمندی است که منطقه مورد مطالعه آن جغرافیا، مطالعه محیط طبیعی کره زمین و جامعه انسانی است. پیشوند یونانی "geo" به معنی "زمین" و پسوند یونانی، "graphy"، به معنای "توصیف" است، بنابراین یک جغرافیدان کسی است که زمین را مطالعه می کند. کلمه "جغرافیا" یک کلمه فرانسوی میانه است که گمان می رود برای اولین بار در سال ۱۵۴۰ استفاده شده است. به طور خاص، جغرافیدانان فیزیکی محیط طبیعی را مطالعه می کنند در حالی که جغرافیدانان انسان جامعه انسانی را مطالعه می کنند. جغرافیدانان مدرن متخصصان اصلی GIS (سیستم اطلاعات جغرافیایی) هستند که غالباً در سازمان های محلی، ایالتی و دولتی فدرال و همچنین در بخش خصوصی توسط شرکت های محیط زیست و مهندسی به کار می روند. جغرافیدانان زمین، سرزمین و سیستم های آن و ساکنان حیوانات و انسانهای آن را مطالعه می کنند. گرچه این ممکن است کاملاً گسترده به نظر برسد، اما جغرافیا خود یک حوزه بسیار گسترده است که شامل علوم طبیعی و اجتماعی است. جغرافیا عموماً به دو زمینه - فیزیکی و انسانی تقسیم می شود. جغرافیدانان طبیعی، جنبه های فیزیکی سطح کره زمین را مورد بررسی قرار می دهند، از جمله اشکال زمینی، یخچال های طبیعی، پدیده های جوی و هیدرولوژیکی، و خطرات طبیعی و چگونگی تاثیر آنها بر جمعیت. جغرافیدانان انسانی، فرهنگهای انسانی و خصوصیات سیاسی و اقتصادی آنها را مورد مطالعه قرار می دهند. جغرافیدانان فیزیکی و انسانی ممکن است برای مطالعه تعاملات بشریت با محیط با یکدیگر همکاری کنند (ترنج، ۱۳۹۹: ۹).

۴- ساخت های تربیت و طرح های برنامه درسی

بررسی اهداف ساخت های تربیتی در دوره های مختلف تحصیلی و تأکید این اهداف بر یادگیری مهارت های پایه، یادگیری هنرها و حرفه ها، رفتار اخلاقی و منطبق با معیار اسلامی، خدانشناسی و خداگرایی و تعهد به یک زندگی مؤمنانه و اخلاقی، توجه به مهارت های عقلانی، ذهنی و خلاقیت، کسب مهارت های زندگی اجتماعی، داشتن تعهد خانوادگی، محلی، ملی و جهانی، کسب مهارت های شهروندی، شناخت قانون اساسی، شناخت روابط انسانی و قوانین حاکم بر جوامع، مشارکت در زندگی اجتماعی، شناخت فعالیت های اجتماعی، فرهنگی و سیاسی، شناخت روابط انسانی و قوانین حاکم بر جوامع، محیط شناسی، شناخت محیط زیست و احساس مسئولیت در برابر آن، خودشناسی، شناخت نظام خلقت و پدیده های آن به عنوان آیات الهی، یادگیری انجام کارهای علمی و توسعه دادن به علم، کشف روابط و الگوهای ریاضی در طبیعت، استفاده از فناوری و نظام خلقت، کشورشناسی و درک فرهنگ و تمدن ایران و اسلام و درک هویت ایرانی - اسلامی، شناخت تأثیر انسان بر محیط طبیعی و اجتماعی و شناخت فناوری اطلاعات و ارتباطات، همگی یادآور توجه به نظریات مختلف برنامه درسی است. (اهداف دوره های تحصیلی نظام تعلیم و تربیت رسمی عمومی جمهوری اسلامی ایران، مصوب نهضت و پنجاه و دومین جلسه شورای عالی آموزش و پرورش، ۱۰/۲/۹۷).

۵- مفهوم برنامه درسی، الگوی برنامه درسی یا طرح برنامه درسی از منظر سند برنامه درسی ملی

هر چند تعاریف مختلفی از برنامه درسی مثل برنامه درسی به عنوان مواد درسی (موضوعات درسی سنتی و نوین)، برنامه درسی به عنوان تجربیات یادگیری (آنچه که در عمل فایده و کاربرد خود را در زندگی به دانش آموزان نشان داده است) و برنامه درسی به عنوان هدفها (هر آنچه که در زندگی بزرگ سالی و آینده مورد نیاز است) ارائه شده و همگی نظریاتی درست اند و در تعلیم و تربیت نقش اساسی دارند (برای مثال، مواد درسی فراهم آورنده هسته اطلاعاتی تعلیم و تربیت هستند و از طرفی فراگیران تجربیاتی در کلاس درس یاد می گیرند که در زندگی آنها کاربرد دارد و از طرفی تدوین هدفها پایه ای برای تعلیم و تربیت مبتنی بر شایستگی است)، اما تأکید بر موارد سه گانه فوق موجب محدود شدن فکر و بازداشتن برنامه ریزان درسی از پرداختن به سایر نظریات بااهمیت در برنامه درسی می شود. یک تعریف جامع از برنامه درسی این است «طرحی که بتواند نیازهای حال و آینده فراگیران را در همه سنین و موقعیت های یادگیری از طریق درگیر کردن دانش آموزان در تجربیات یادگیری متنوع و مفید دربر گیرد» (خوبی نژاد به نقل از الکساندر و سیلور، ۱۳۷۲، صص ۳۹ تا ۴۰).

با مراجعه به مؤلفه‌های سند برنامه درسی ملی، اصول ناظر بر طراحی برنامه درسی و تربیتی (سند برنامه درسی ملی، اسفندماه ۱۳۹۱، صص ۹ تا ۱۱)، مفهوم برنامه درسی و انواع طرح‌های برنامه درسی از منظر این سند روشن می‌شود. با توجه به سند برنامه درسی ملی، مفهوم برنامه درسی «مجموع تجارب یادگیری (عقلانی، اعتقادی، علمی، عملی و اخلاقی) است که در یک ارتباط تعاملی و خلاقانه با چهار عرصه یادگیری خود، خدا، جامعه و نظام خلقت در مدرسه زیر نظر معلم به اجرا درمی‌آید. این تجربه از طریق کسب فرصت‌های یادگیری نهفته در حوزه‌های تربیت و یادگیری یازده گانه به دست می‌آید (سند برنامه درسی ملی، صص ۳ تا ۳۹).

توجه به پنج عنصر «تفکر، ایمان، علم، عمل (رفتار) و اخلاق» و چهار عرصه یادگیری «خود، خدا، جامعه و نظام خلقت» یادآور توجه برنامه‌ریزان درسی به نظریات برنامه درسی رفتارگرایی، موضوعی / رشته‌ای، اجتماعی، رشدگرا، فرایندشناخت، دیدگاه انسان‌گرایانه و دیدگاه ماورای فردی یا کل‌گرایانه است. در یک سر طیف دیدگاه‌های تربیتی وجود دارد که توجه آن‌ها به ابعاد بیرونی (رفتار دانش‌آموزان) معطوف است و انتهای دیگر طیف با ابعاد درونی مانند رشد تفکر، خودشکوفایی انسانی و پیوند انسان با کائنات سر و کار دارد.

در دیدگاه رفتاری مهم‌ترین دل‌مشغولی معلم، شکل دادن به رفتارهای اوست (یادگیری دانش‌ها، مهارت‌ها و نگرش‌ها). در دیدگاه موضوعی / رشته‌ای، توجه بر یادگیری مفاهیم و مهارت‌های پایه‌ای در علوم تجربی و انسانی مورد نیاز است که تصور می‌شود اساس پیشرفت جامعه را فراهم می‌کند. دیدگاه اجتماعی بر جامعه‌پذیر کردن دانش‌آموزان و یادگیری مهارت‌های اجتماعی تأکید دارد که به تربیت شهروند مشارکت‌جو می‌انجامد.

دیدگاه رشدگرا بر یادگیری مهارت‌های یادگیری و ذهنی از طریق موضوعات درسی تأکید دارد. در واقع، یادگیری مهارت‌های چگونگی دانستن و پرورش مهارت‌های ذهنی مانند روش حل مسئله، شناخت منابع یادگیری در علوم مختلف و پرورش مهارت‌های تفکر (مانند تفکر خلاق، تفکر انتقادی، تفکر منطقی، مهارت فرضیه‌سازی، طرح سؤال، تحقیق کردن، تنظیم گزارش استدلال کردن، تجزیه و تحلیل و غیره اصل، و یادگیری مفاهیم علمی و حقایق فرع است. در دیدگاه رشدگرا، هدف تلفیق و متناسب‌سازی موضوعات درسی با جریان رشدشناختی، عاطفی، اجتماعی، زبانی، شخصیتی، اخلاقی و ایمانی دانش‌آموزان و جلوگیری از پسرفت یا توقف جریان رشد است. در دیدگاه انسان‌گرایانه بر خودشکوفایی و تربیت انسان با کارکرد تمام و کمال، دادن حق انتخاب به دانش‌آموز و کاوش و دستیابی به ارزش‌های فردی و اجتماعی تأکید می‌شود. در دیدگاه ماورای فردی به شکوفایی معنوی و توجه به مرکز یا مرتبه‌ای بالاتر از وجود فردی (نفس) و یگانگی و ارتباط با سایر عوالم وجود و دستیابی به خود متعالی به عنوان غایت نهایی تعلیم و تربیت تأکید می‌شود (مهرمحمدی به نقل از میلر، ۱۳۷۹).

برنامه درسی یک حوزه یادگیری و تربیتی از جمله جغرافیا باید به نظریات فوق در طرح برنامه درسی خود و در چارچوب سند برنامه درسی ملی توجه کند. طرح یک برنامه درسی به عنوان نقشه یادگیری در یک موضوع درسی دارای عناصر مختلفی است. این عناصر شامل تبیین موضوع درسی، ضرورت و کارکرد برنامه درسی، اهداف غایی، رویکرد خاص و ویژه آموزشی، قلمرو کلی محتوایی (مفاهیم و مهارت‌های ذهنی و عملی، باورها و ارزش‌های کلیدی یا مجموعه فرصت‌های یادگیری)، اهداف تفصیلی در دوره‌های مختلف تحصیلی، نحوه سازمان‌دهی محتوا (تلفیقی یا مجزا، جدول توالی، تداوم و وسعت مفهومی)، اهداف تفصیلی در دوره‌های تحصیلی، راهبردهای

یاددهی و یادگیری، شیوه ارزشیابی از آموخته‌های فراگیران، زمان آموزش، صلاحیت‌های عام و حرفه‌ای معلم و چگونگی پشتیبانی از برنامه درسی است. در تدوین برنامه درسی یادگیری جغرافیا توجه به عناصر فوق لازم است (چارچوب برنامه درسی و استانداردهای حوزه‌های یادگیری، اسفندماه ۱۳۹۶).

اکنون این سؤال مطرح می‌شود که با توجه به تنوع نظریات برنامه درسی در آموزش جغرافیا باید از کدام یک از این نظریات پیروی کرد. آیا سند برنامه درسی ملی نظریه یا نظریات خاصی را در طرح‌ریزی برنامه درسی توصیه می‌کند. برای درک بهتر دیدگاه برنامه درسی نیازمند رجوع به اهداف ساحت‌های تربیت در دوره‌های تحصیلی و مؤلفه‌های سند برنامه (اصول ناظر بر طراحی حوزه‌های تربیتی و یادگیری، رویکرد کلان حاکم بر برنامه‌های درسی، یعنی رویکرد فطرت‌گرایی توحیدی، اهداف کلی برنامه درسی ملی یا همان شایستگی‌های پایه) هستیم.

۶- بیانیه حوزه تربیت و یادگیری علوم انسانی و مطالعات اجتماعی و ارتباط آن با آموزش مفاهیم جغرافیایی

بیانیه‌های درسی در سند برنامه درسی، ماهیت حوزه‌های تربیتی و یادگیری، ضرورت و کارکرد برنامه درسی، قلمرو محتوایی حوزه و جهت‌گیری‌های کلی در سازمان‌دهی محتوا و آموزش حوزه تربیتی و یادگیری را تبیین می‌کند. یک حوزه یادگیری ممکن است چندین ماده درسی را تحت پوشش قرار دهد (سند برنامه درسی ملی، اسفندماه ۱۳۹۱، صص ۱۹ تا ۳۹).

حوزه تربیت و یادگیری علوم انسانی و مطالعات اجتماعی به مطالعه تعاملات انسانی و توانایی ایجاد رابطه مثبت و سازنده با مردم حول محور رابطه با خدا، درک موقعیت و فراموقعیت و عناصر آن در ابعاد مختلف (زمان، مکان، عوامل طبیعی و اجتماعی) و سنت‌های الهی حاکم بر فرد و جامعه می‌پردازد و در پی تقویت و پرورش کنش‌های مطلوب متناسب با نظام معیار اسلامی است. در ارتباط با ضرورت و کارکرد این حوزه از یادگیری گفته شده است که زندگی توحیدی نیازمند درک سنت‌های الهی، مطالعه محیط طبیعی و انسانی (سیر در آفاق و انفس) پرورش احساس همدلی، نوع‌دوستی و احترام نسبت به دیگران، کنترل هیجان‌ها و احساسات به هنگام قرار گرفتن در موقعیت‌های واقعی و چالش‌برانگیز (خانوادگی، اجتماعی و بین‌المللی) است. دانش‌آموزان نیاز دارند در آموزش‌های مدرسه‌ای فرصت‌هایی برای به چالش کشیدن ایده‌های خود و دیگران در خصوص مسائل اجتماعی در سطح محلی، ملی و جهانی در اختیار داشته باشند. آن‌ها باید بتوانند نقش خود را در جهان امروز برای حفظ و ارتقای موقعیت و جایگاه ایران در بین کشورهای منطقه و در سطح جهان بشناسند (همان، ص ۳۲). بدون شک، ایفای این نقش بدون شناخت ایران و جهان در ابعاد مختلف از جمله «بعد جغرافیایی» امکان‌پذیر نیست. در ارتباط با قلمرو حوزه تربیتی و یادگیری علوم انسانی و مطالعات اجتماعی، بخشی از آن به آموزش مفاهیم جغرافیایی اشاره دارد. قلمرو این حوزه شامل درک موقعیت و ابعاد آن در **بعد زمان** (گذشته، حال و آینده)، در **بعد مکان** (خانه، محله، شهر، کشور، زمین و کیهان)، در **بعد عوامل طبیعی** (محیط طبیعی و محیط زیست)، در **بعد عوامل اجتماعی** (ساختارها و نهادها، رفتارها و روابط انسانی و قراردادهای) و تعامل با آن‌ها در **آمایش سرزمین** و درک چگونگی حاکمیت سنت‌های الهی بر زندگی انسان در طول تاریخ و... به‌عنوان یک عضو مسئول جامعه ایران اسلامی است. در خصوص جهت‌گیری‌های کلی در سازمان‌دهی محتوا این سند اشاره به تلفیق موضوعات درسی علوم انسانی و اجتماعی به شیوه تلفیقی تا پایان دوره آموزش عمومی و در دوره متوسطه، آموزش به شیوه نیمه‌تخصصی و کم و بیش رشته‌ای تأکید کرده است (همان، ص ۳۲ تا ۳۳). جدای از نقص‌ها و کاستی‌هایی که در اهداف ساحت‌های تربیتی در دوره‌های مختلف تحصیلی، شایستگی‌های پایه یا بیانیه‌های حوزه تربیت و یادگیری علوم انسانی و مطالعات اجتماعی و نقص در جامعیت آن‌ها دیده می‌شود، بررسی، تحلیل و استنتاج از اهداف ساحت‌های تربیت زیستی و بدنی، اعتقادی / عبادی و اخلاقی، علمی و فناورانه، و اجتماعی و سیاسی، شایستگی‌های پایه و بیانیه حوزه تربیت و یادگیری علوم انسانی و مطالعات اجتماعی مشخص می‌کند که این اهداف و بیانیه کم و بیش در آموزش جغرافیا به دیدگاه‌های جغرافیایی زیر ارتباط دارد:

مطالعه سطح زمین از نقطه نظر پراکنندگی‌های فضایی و روابط فضایی بین آن‌ها، توجه به رابطه علی بین پدیده‌ها و واکنش آن‌ها بر یکدیگر، مطالعه و شناخت واقعیت‌های عینی مکان‌ها، مطالعه روابط متقابل (انسان و طبیعت)، تحلیل روابط متقابل و عملکرد فردی و اجتماعی بر محیط طبیعی، روابط متقابل انسان، تکنولوژی، و محیط، مطالعه پراکنندگی پدیده‌های طبیعی و انسانی، شناخت توانایی‌های فردی و اجتماعی در تغییر محیط به شکل سازنده در بازساخت مکانی، تحلیل رفتار انسان در محیط و شناخت ظرفیت‌های موجود در محیط و بهره‌گیری از آن‌ها و مطالعه مکان‌ها (محلی، ناحیه‌ای، ملی، قاره‌ای و جهانی) توجه دارد. (معافی، رشد آموزش جغرافیا، شماره ۱۲۵، زمستان ۹۸).

۷- توجه به اهداف فراجغرافیایی و معنوی نیز باید مورد توجه قرار گیرد. اگرچه این اهداف جغرافیایی نیستند، اما از آنجا که رویکرد کلان حاکم بر برنامه‌های درسی بر شکوفایی فطرت الهی دانش‌آموزان از طریق درک و اصلاح مداوم موقعیت آنان به منظور دستیابی به مراتبی از حیات طیبه و تربیت یکپارچه عقلی، ایمانی، علمی، عملی و اخلاقی دانش‌آموزان تأکید دارد، لازم است دانش‌آموزان به گونه‌ای آموزش داده شوند که از طریق نفوذ فکری در پدیده‌های خلقت، درک حکمت آفرینش پدیده‌ها و شناخت یکپارچگی و وحدت جهان هستی و رسیدن به این نکته که «جهان تجلی صفات و اسماء الهی است» اهداف فراجغرافیایی دنبال شوند. این اهداف عبارت‌اند از:

- تدبر در صفات افعال و آیات خداوند متعال به عنوان خالق هستی؛
- ایمان آگاهانه به توحید، نبوت، معاد، امامت، عدل، عالم غیب و حیات جاودانه؛
- باور به ربوبیت و حضور حکیمانه همراه با لطف و رحمت خالق یکتا در عرصه هستی (سند برنامه درسی ملی، ۱۳۹۱، صص ۱۶ تا ۱۹).

۸- فهرست نیازها و انتظارات جامعه، مربیان و دانش‌آموزان از برنامه درسی جغرافیا

با توجه به آنچه که درباره مشکلات و نقایص گذشته آموزش جغرافیا گفته شد و با توجه به بررسی و مطالعه ۷ منبعی که در مقدمه این برنامه ذکر گردید، والدین، مربیان و مسئولین و دانش‌آموزان انتظار دارند که در برنامه درسی جغرافیا دانش‌آموزان به اهداف ذیل در حیطه‌های سه‌گانه دست یابند.

الف - در حیطه شناختی

- از مکان‌ها، موقعیت‌های مکانی، کشورها و نواحی یک برداشت صحیح و واقع بینانه داشته باشند.
- تفاوت‌های طبیعی و انسانی و مشابهت‌های مکان‌های مختلف را درک کنند.
- روابط انسان و محیط و تأثیرات متقابل این دو بر یکدیگر را دریابند.
- فرآیندهای طبیعی حاکم بر محیط، منابع طبیعی و چگونگی حفظ، توسعه و بهره‌برداری صحیح و عاقلانه از آنها را بشناسند.
- به سواد جغرافیایی و فهم صحیح ارتباط بین عناصر و پدیده‌های جغرافیایی و دریافت صحیح از کره زمین دست یابند.
- اطلاعات کافی و لازم را درباره اوضاع طبیعی، اقتصادی و انسانی کشورهای جهان کسب نمایند.
- به شناخت کافی از مسائل و مشکلات کشورهای در حال توسعه، استعمار و استعمارنو و عملکرد ساختارهای قدرت دست یابند.
- از نیازهای کنونی و مسائل مهم روز چون توسعه شهرنشینی، خالی از سکنه شدن روستاها، فقر، افزایش سریع جمعیت، منابع انرژی، تأمین غذا، مکان‌گزینی، فعالیت‌ها و تأسیسات و تجهیزات، فشار بر محیط طبیعی و نظایر آن آگاه شوند.

- با قابلیت‌ها، امکانات و محدودیت‌های توسعه در ایران آشنا شوند.
- از روش‌ها و راه‌حل‌ها و چگونگی برخورد با مشکلات و تأمین نیازهای جوامع بشری اطلاعاتی داشته باشند.

ب- در حیطه مهارتی- کاربردی

- مهارت‌های علمی و عملی در جهت جمع‌آوری اطلاعات و تجزیه و تحلیل و تفسیر اطلاعات را پرورش دهند.
- به مهارت‌هایی چون تفکر منطقی، نحوه برقراری ارتباط، کار اشتراکی و تعاون، سواد دیداری و شنیداری (خوب شنیدن و خوب دیدن و مشاهده‌گر دقیق بودن) و سخن گفتن دست یابند.
- بتوانند در موقعیت‌های مختلف (محیط‌های جغرافیایی مختلف) عکس‌العمل‌های مناسب نشان دهند.
- بتوانند از امکانات و منابع موجود در محیط بهره‌برداری عاقلانه و بهینه نمایند.
- قادر باشند از توسعه انواع آلودگی‌ها در محیط زیست خود جلوگیری نمایند.
- بتوانند راه‌حل‌های مناسب برای مشکلات محیطی ارائه دهند.
- بتوانند نقشه رابه‌خوبی بخوانند و تفسیر کنند و از آن استفاده نمایند.
- قادر باشند آموخته‌های خود را به‌طور مؤثر و مفید در زندگی روزمره به کار بندند.
- به سواد فنی و مهارت در استفاده از ابزاری چون قطب‌نما، شیب‌سنج، کامپیوتر و نظایر آن دست یابند.

ج- حیطه ارزشی-نگرشی

- به وطن خود علاقه‌مند باشند و در آنها حس میهن دوستی تقویت شود.
- روحیه اعتماد به نفس، خوش‌بینی و امیدواری نسبت به اداره آینده جامعه پیدا کنند.
- نسبت به مسائل جامعه خود بی‌تفاوت نباشند و به جستجوی راه‌حل‌ها در برابر مشکلات علاقه داشته باشند.
- روحیه سپاسگزاری نسبت به مواهب الهی و نعمت‌های خداوندی داشته باشند.
- نسبت به سایر ملل حس احترام و ارزش‌گذاری داشته باشند.
- نسبت به نوع بشر، کشورهای اسلامی و ملل تحت ستم حس مسئولیت و همدلی بیابند.
- به توانایی انسان در حل مشکلات محیطی و جامعه بشری معتقد شوند.
- در عین جامعه‌پذیری، در آنها روحیه انتقادی به‌وجود بیاید.
- نسبت به منافع نسل‌های آینده احساس مسئولیت داشته باشند و در نگرش‌ها و شیوه‌های زندگی آنان و الگوهای مصرف در جهت کاهش فشار بر محیط طبیعی، کنترل جمعیت و حفظ محیط زیست، تغییر به‌وجود بیاید.

۹- معرفی مدل انتخاب شده و راهبردهای کلی برنامه‌ریزی درسی جغرافیا

از آنجایی که در مدل‌های سنتی (خطی یا مرحله‌ای) ارزشیابی در انتها قرار می‌گیرد و بازگشتی به اهداف و محتوا وجود ندارد و در نتیجه موجب مشکلات مختلف نظیر اتلاف هزینه، نیرو و غیره می‌شود. لذا در این برنامه سعی بر آن است تا از مدل کنش متقابل یا فرایندی (Kerr) (Processing or Model Interactive) به دلیل انعطاف‌پذیری بیشتر آن استفاده شود تا بتوان با توجه به پویایی آن سطوح مختلف برنامه‌ریزی درسی را به یکدیگر مربوط و اصلاحات و تغییرات لازم و مقتضی را در اهداف و سپس محتوا یا برعکس به‌وجود آورد.

۱۰- مفاد و مفاهیم آموزش جغرافیا و انتخاب رویکرد:

برنامه‌های آموزش جغرافیا در سراسر دنیا به‌طور معمول براساس دو روش عمده مطالعات ناحیه‌ای و مطالعات موضوعی بنا شده است:

۱- مطالعات ناحیه‌ای (Regional Studies)

از محدوده‌های مختلف نظیر ناحیه محل سکونت دانش آموز (ناحیه طبیعی، سیاسی، اقتصادی)، کشور محل اقامت، قاره محل سکونت و سایر گروه‌بندی‌های ناحیه‌ای انتخاب می‌شود.

چگونگی انتخاب نواحی با توجه به نوع محتوا و اصول مربوط به انتخاب نواحی در جلسات مربوط به برنامه‌ریزی و سازمان‌دهی محتوا برای هر پایه تحصیلی، مورد بررسی قرار خواهد گرفت.

۲- مطالعات موضوعی (Thematic Studies)

هرچند مطالعات موضوعی باید یک اساس ناحیه‌ای داشته باشند، اما برنامه‌های درسی مطالعات موضوعی در جغرافیا می‌توانند به صورت رویکردهای نظام‌یافته (سیستماتیک)، رویکردهای موضوع یا مسئله محور و رویکردهای مربوط نظام‌ها طبقه‌بندی شوند:

الف- رویکردهای نظام‌یافته (Systematic) به جغرافیای طبیعی و انسانی مربوط می‌شوند. جغرافیای طبیعی می‌تواند شامل جغرافیای اقلیمی، جغرافیای زیستی، ژئومورفولوژی و ... و جغرافیای انسانی شامل جغرافیای جمعیت، جغرافیای اقتصادی، جغرافیای شهری، جغرافیای روستایی و ... باشد.

ب- رویکردهای موضوع محور (Issues Based) به مطالعه مسائل و موضوعات جاری از نقطه‌نظر جغرافیایی می‌پردازد. این مسائل می‌توانند در مقیاس‌های محلی، ناحیه‌ای، ملی یا جهانی باشند. مانند حرکات جمعیت، گرسنگی در جهان، مدیریت انرژی، توسعه پایدار، مخاطرات و بلایای طبیعی و ...

ج- رویکردهای مربوط به نظام‌ها (Systems) به آموزش نظام‌های طبیعی، نظام‌های انسانی و اکوسیستم‌ها می‌پردازد. نظام طبیعی مانند نظام‌های خاک، نظام‌های آب و هوایی، نظام‌های زیستی و نظام‌های هیدرولوژیکی و ... و نظام‌های انسانی نظیر نظام‌های کشاورزی، نظام‌های صنعت و خدمات، نظام‌های حمل و نقل و تجارت، نظام‌های سکونتگاه و ...

بنا بر تصمیم شورای برنامه‌ریزی آموزش جغرافیا، در دوره‌های ابتدایی و راهنمایی می‌توان از یک یا چند رویکرد یا ترکیبی از آنها استفاده نمود.

در دوره دبیرستان ضمن استفاده از انواع رویکردها، رویکرد غالب در سال دوم دبیرستان (جغرافیای عمومی و مشترک کلیه رشته‌ها) روش مطالعات موضوعی با رویکرد موضوع محور و در سال سوم دبیرستان رویکردهای سیستماتیک و سیستم‌ها با روش مطالعات ناحیه‌ای و در دوره پیش‌دانشگاهی از ترکیبی از رویکردها با تأکید بر جغرافیای کاربردی خواهد بود.

ارزشیابی از برنامه درسی:

ارزشیابی از این برنامه، در دو مرحله صورت خواهد گرفت: مرحله اول پس از تدوین برنامه توسط کارشناسان و متخصصین برنامه‌ریزی درسی انجام و اصلاحات لازم در برنامه صورت خواهد گرفت. مرحله دوم ارزشیابی در حین اجرای برنامه خواهد بود که زیر نظر واحد ارزشیابی با گرفتن بازخوردها و ایجاد تغییرات مورد لزوم در سطوح مختلف برنامه صورت خواهد پذیرفت.

۱۱- مفاهیم عمده در آموزش جغرافیا

جغرافیا علمی است که سعی دارد ویژگی‌های مکانها و پراکندگی پدیده‌ها، انسانها و فرایندها را بر روی زمین تبیین کند. جغرافیا به روابط متقابل بین انسان و محیط اهمیت خاص قایل است. ویژگی اصلی علم جغرافیا، نگرش ترکیبی آن و شناخت نمود غالب است و همانند دیگر علوم در حل مسائل از روش علمی استفاده می‌کند. جغرافیا از طریق شناساندن محیط، سهم عمده‌ای در اعتلای فرهنگ عمومی دارد و روش صحیح حفظ محیط و بهره‌برداری بهینه از آن را آموزش می‌دهد. بنابراین اهداف اصلی آموزش جغرافیا بایستی شناخت جامع محیط و ارائه روشهای حفاظت و بهره‌برداری منطقی از آن باشد. آموزش جغرافیا باید تواناییهای زیر را در دانش‌آموزان ایجاد کند:

- درک و فهم دانش جغرافیایی (مفاهیم و اصول علم جغرافیا و...)
- مهارتهای جغرافیایی

- قدرت تفکر و ایجاد نگرشها و ارزشهای منطقی

الف - اهم مفاهیم و مواردی که در حیطه درک و فهم دانش جغرافیایی قرار می گیرند
ب - مفاهیمی که در حیطه مهارت های جغرافیایی قرار می گیرند
ج - مفاهیمی که در حیطه نگرش ها و ارزش ها باید مورد توجه قرار گیرند

۱۲- اهداف آموزش جغرافیا

۱۲-۱ - الف - اهداف دوره در حیطه شناختی:

- آشنایی با ماهیت و قلمرو دانش جغرافیا (طبیعی - انسانی)
- آشنایی با راه و روش پژوهش در جغرافیا
- گسترش آشنایی با کاربرد آمار در جغرافیا
- گسترش آشنایی با نقشه خوانی و فرایند تهیه نقشه های جغرافیایی
- آشنایی با سنجش از راه دور و تصاویر ماهواره ای
- آشنایی با چگونگی کاربرد رایانه در جغرافیا
- آشنایی با سیستم های اطلاعات جغرافیایی GIS
- تعمیق شناخت سیستم ها و مدل های جغرافیایی
- آشنایی با نقش و کاربرد دانش جغرافیا در برنامه ریزی و مدیریت محیط های جغرافیایی.

۱۲-۲ - ب - اهداف کلی در حیطه مهارتی:

- گسترش توانایی انجام تحقیق جغرافیایی
- تقویت مهارت استفاده از روش های آماری در مطالعات جغرافیایی
- گسترش مهارت های مربوط به نقشه خوانی و فرایند تهیه نقشه
- گسترش مهارت استفاده از تصاویر ماهواره ای و عکس های هوایی در مطالعات جغرافیایی
- توانایی به کار گیری رایانه در مطالعات و تحقیقات جغرافیایی
- تقویت طراحی و ساخت سیستم ها و مدل های جغرافیایی

۱۲-۳ - ج - اهداف کلی در حیطه ارزشی:

- قدرشناسی از خالق جهان آفرینش
- تقویت علاقه مندی نسبت به کاربرد دانش جغرافیا
- تقویت مسئولیت پذیری در قبال حفاظت از محیط زیست
- تقویت روحیه تحقیق، جست و جو و نقادی درباره ی موضوعات و مسائل محیط جغرافیایی
- تقویت علاقه مندی نسبت به ارائه ی راه حل ها در برابر مسائل و مشکلات جغرافیایی

جدول (۱) وسعت و توالی مفاهیم در آموزش متوسطه نظری و پیش‌دانشگاهی

ردیف	نام پایه مفاهیم اساسی	تعمیم پایه‌ها		
		جغرافیا (۱) سال دوم	جغرافیا (۲) سال سوم	جغرافیا (۳) دوره پیش‌دانشگاهی
۱	محیط پوشش گیاهی، کل‌نگری داده‌ها، پدیده‌های انسانی، نقش‌های کوچک مقیاس	×	×	
۲	فعالیت‌های کوهزایی، خاورمیانه، حوضه‌های بسته، چاله‌ها، کواترنر	×	×	
۳	زندگی روستایی، انتقال روستا، زندگی شهری، زندگی عشایری، تقسیمات کشوری	×	×	
۴	آب شیرین، یخچال‌های قطبی، کوهستانی، ریزش‌های جوی	×	×	
۵	آبیاری، غرقابی کردن زمین، آلودگی آب، مصرف سرانه آب	×	×	
۶	بیابان، ویژگی مناطق خشک، علل ایجاد بیابان	×	×	
۷	بیابان‌زایی، بیابان‌زدایی	×		
۸	بیوم، زیست بوم، تخریب جنگل	×	×	
۹	مرتع، مراتع، تخریب مرتع	×		
۱۰	آلودگی هوا، پدیده گلخانه‌ای جو، وارونگی دما، باران اسیدی	×		
۱۱	آلودگی آب‌ها و دریاها	×		
۱۲	مخاطرات طبیعی، زلزله، پراکندگی زلزله، سیل، بهمن، گسل‌ها، خشکسالی	×		
۱۳	مواد مذاب، احتمال وقوع سیل، دوره بازگشت، مخروطه افکنه‌ها، دلتاها، نقشه‌های خطر، لکه‌های خورشیدی	×		
۱۴	توزیع جمعیت، عوامل دافع جمعیت، عوامل جاذب جمعیت، انفجار جمعیت، نرخ موالید، نرخ مرگ و میر، رشد طبیعی، امید به زندگی، جوانی جمعیت، مادر شهر، منطقه شهری، سرشماری	×	×	
۱۵	مهاجرت، زاغه‌نشینی، منابع تجدیدشدنی، منابع غیرقابل تجدید، جمعیت متناسب	×	×	
۱۶	اوقات فراغت، جهانگرد (توریست)، صادرات نامرئی	×		
۱۷	جاذبه‌های طبیعی، جاذبه‌های تاریخی و فرهنگی، بازارهای عمده جهانگردی	×	×	
۱۸	پراکندگی فضایی، توسعه، توسعه پایدار، اندازه‌گیری توسعه، شاخص توسعه انسانی			
۱۹	ناحیه، قلمرو، نواحی طبیعی، اثرات چگونگی تابش خودرشد در پدید آمدن نواحی مختلف	×		
۲۰	نواحی انسانی، اقتصادی، سیاسی، کشاورزی، فرهنگی، مرزهای نواحی، روش‌های آماری در ناحیه‌بندی	×		
۲۱	پراکندگی سواحل، انواع سواحل، اشکال فرسایش سواحل	×		
۲۲	تغییر در چشم‌اندازهای ساحلی، توان‌های محیطی مناطق ساحلی، کاربردهای سواحل، آلودگی سواحل، مدیریت سواحل	×		

جدول (۲) وسعت و توالی مفاهیم در آموزش متوسطه نظری و پیش‌دانشگاهی

ردیف	نام پایه مفاهیم اساسی	تعمیم پایه‌ها		
		جغرافیا (۱) سال دوم	جغرافیا (۲) سال سوم	جغرافیا (۲) دوره پیش‌دانشگاهی
۲۳	کمرندهای کوهستانی، عوامل درونی و بیرونی مؤثر بر چین‌خوردگی‌ها، فرسایش در نواحی کوهستانی، اشکال کارلیتی		×	
۲۴	توانایی محیطی نواحی کوهستانی، انرژی، آب، توریسم و تغییر چشم‌انداز، مشکلات زندگی در نواحی کوهستانی	×	×	
۲۵	اشکال و سایش بادی در بیابان، پراکندگی جنگل‌های استوایی، تنوع گونه‌های زمینی در نواحی گرم و مرطوب	×	×	
۲۶	توانایی محیطی نواحی گرم و خشک، کاربرهای جنگل‌های استوایی، مشکلات و محدودیت‌ها در امر جنگل‌زدایی	×	×	
۲۷	آب و هوای قطبی، فرسایش یخچالی، مقایسه قطب شمال و جنوب، توان‌ها، چشم‌اندازها و کاربری‌ها، منابع قطب شمال و جنوب		×	
۲۸	پراکندگی شهرها، موقع و مقر کلان شهرها		×	
۲۹	نقش شهر، سلسله مراتب شهری، توسعه و برنامه‌ریزی شهری	×	×	
۳۰	زیندگی روستایی، تفاوت بین شهر و روستا، مهاجرت روستا به شهر	×	×	
۳۱	ماهیت و قلمرو دانش جغرافیا			×
۳۲	جغرافیا و ارتباط آن با سایر علوم			×
۳۳	دیدگاه‌ها و سیر تحول جغرافیا			×
۳۴	کاربرد جغرافیا در مدیریت و برنامه‌ریزی			×
۳۵	شیوه‌های تحقیق در جغرافیا			
۳۶	عکس‌های هوایی و ماهواره‌ای، GIS، کاربرد کامپیوتر در جغرافیا			×
۳۷	نقشه‌های موضوعی			×
۳۸	مدل‌ها در مطالعات جغرافیایی			×

جدول (۳) وسعت و توالی مفاهیم در آموزش متوسطه نظری و پیش‌دانشگاهی

ردیف	نام پایه مفاهیم اساسی	شیوه‌ها و فنون		
		جغرافیا (۱) سال دوم	جغرافیا (۲) سال سوم	جغرافیا (۲) دوره پیش‌دانشگاهی
۱	قدردانی از خالق جهان و مواهب الهی	×	×	×
۲	جس علاقه‌مندی به سرزمین ایران			×
۳	جس مسئولیت نسبت به حفاظت از محیط زیست	×	×	
۴	علاقه‌مندی به بهره‌برداری درست و عاقلانه از منابع طبیعی	×	×	
۵	جس هم‌دردی و حمایت از ملل مستضعف و محروم			×
۶	روحیه تحقیق، جست‌وجو و نقادی در موضوعات و مسائل محیط پیرامون			×
۷	علاقه‌مندی به ارائه راه‌حل‌ها نسبت به مسائل و مشکلات جغرافیایی در مقیاس‌های محلی ناحیه‌ای، ملی و بین‌المللی	×	×	

جدول (۴) وسعت و توالی مفاهیم در آموزش متوسطه نظری و پیش‌دانشگاهی

ردیف	نام پایه مفاهیم اساسی	فعالیت‌ها		
		سال اول	جغرافیا (۱) سال دوم	جغرافیا (۲) سال سوم جغرافیا (۲) دوره پیش‌دانشگاهی
۱	توانایی انجام تحقیق		×	×
۲	مهارت‌های مربوط به استفاده از وسایل و ابزار مطالعه در جغرافیا			×
۳	توانایی برخورد متناسب با مخاطرات محیطی		×	
۴	توانایی به‌کارگیری دانش جغرافیا در زندگی فردی و اجتماعی		×	
۵	توانایی جست‌وجوی راه‌حل‌ها و تصمیم‌گیری در زمینه مسائل و مشکلات جغرافیایی		×	×

جدول (۵) چگونگی انجام ارزشیابی در برنامه درسی جغرافیا

ابزار اندازه‌گیری	روش‌های ارزشیابی	محل مناسب برای ارائه ابزار ارزشیابی	ارزش‌یابی کننده
چک لیست‌ها	نتیجه‌گیری و مقایسه در روش‌های بیان افکار آنی، مطالعه موردی، مباحثه، گفتگو، ایفای نقش، کار گروهی، بازدید علمی، اکتشافی و حل مسئله	کتاب معلم	دانش‌آموز - معلم
گزارش‌ها	" " " " "	کتاب معلم	دانش‌آموز - معلم
نقشه‌ها و کروکی‌ها	" " " " "	کتاب درسی و معلم	معلم
پاسخ فعالیت‌های کتاب	اندازه‌گیری کمی	کتاب درسی و معلم	معلم
آزمون کتبی	اندازه‌گیری کمی	کتاب معلم و کتاب درسی	معلم

جدول (۶) اهداف، مفاهیم اساسی، تعمیم‌ها و رسانه‌های مناسب در دوره‌ی پیش‌دانشگاهی

عناوین فصول	اهداف	مفاهیم اساسی	تعمیم‌ها	رسانه مناسب					
				کتاب درسی	کتاب معلم	کتاب کار	فیلم آموزشی	نرم‌افزار آموزشی	سایر موارد آموزشی
فصل اول: ماهیت و ماهیت دانش جغرافیا و (مفاهیم اساسی در جغرافیا و دانش جغرافیا)	۱- آشنایی با ماهیت و قلمرو دانش جغرافیا (مفاهیم اساسی در جغرافیا و دانش جغرافیا)	جغرافیا، مکان، فضا، محل، ناحیه، منطقه، چشم‌انداز، کشور، فضای جغرافیایی، پدیده‌های جغرافیایی، ساختار، پراکندگی جغرافیایی، تقسیمات جغرافیا، مکتب‌های جغرافیایی، جهان‌بینی دینی، جهان‌بینی ایدئولوژیکی، نگرش سیستمی، ماهیت، تحلیل ساختاری، تحلیل کارکردی، تحلیل تکوینی، نگرش جامع و متناسب	۱- پدیده‌های جغرافیایی در مکان شکل می‌گیرند و در طول زمان دگرگون می‌شوند. ۲- برای سادگی مطالعه‌ی جغرافیا، به دو شاخه‌ی اصلی جغرافیای طبیعی و جغرافیای انسانی تقسیم شده است. ۳- از جمله مکاتب علم جغرافیایی، مکتب محیط‌گرایی و مکتب امکان‌گرایی است. ۴- دو عرصه اصلی که پدیده‌های جغرافیایی در آن‌ها مورد مطالعه قرار می‌گیرد، عرصه‌ی زیستی و غیرزیستی است. ۵- هر چشم‌انداز جغرافیایی متشکل از اجزا یا عناصر گوناگون است که با یک‌دیگر در ارتباط هستند و یک مجموعه‌ی مکانی را می‌سازند. ۶- به فضا یا واحد جغرافیایی که توسط فرد یا گروهی از انسان‌ها اشغال شده باشد، مکان گفته می‌شود. ۷- از طریق تحلیل و بررسی به درک اجزای تشکیل‌دهنده و تأثیر متقابل آن‌ها در شکل‌دهی به یک پدیده می‌پردازند. ۸- بخشی از سطح زمین که چهره‌های ظاهری مشابه در سراسر آن ویژگی خاصی را به وجود می‌آورند به طوری که با بخش‌های مجاور متفاوت است. ۹- جغرافیا بر پراکندگی فضایی پدیده‌ها تأکید می‌کند.	x	x	x	x	x	x

۱۳- روش‌های یاددهی - یادگیری در آموزش جغرافیا

در تدریس و آموزش جغرافیا، میتوان از روش‌های گوناگون تدریس که در میان دیگر دروس نیز متداول است بهره گرفت. برنامه درسی حاضر، با رویکرد جدیدی که به آموزش جغرافیا دارد- و در این راهنما تا اندازه‌ای توضیح داده شده است- نیازمند تأکید بر روش‌های تدریس خاصی است که در آن دانش‌آموزان را به درس علاقمند نموده، بعضی از مهارت‌های جغرافیایی را متناسب با سن دانش‌آموزان در آن‌ها ایجاد و تقویت نماید، آن‌ها را به کاوشگری و تحقیق علاقمند سازد و مبتنی بر حفظ مفاهیم و دانش صرف نباشد. در اینجا بعضی از روشهایی که می‌توانند ما را در رسیدن به این اهداف مدد رسانند معرفی می‌شوند. معرفی این روشها در این مجموعه به این منظور صورت میگیرد تا هم مؤلفین کتاب درسی، در تألیف، سازماندهی و ارائه محتوا این روش‌ها را مورد نظر داشته باشند و هم این روش‌ها در آینده توسط معلمان به کار گرفته شود.

۱۳-۱- روش بیان افکار و ایده‌های آنی (Brain Storming) 111

در این روش معمولاً یک عنوان یا سرفصل مانند بارندگی، هواشناسی و یا نام یک منطقه و کشور مانند بیابان، هند و مانند اینها از سوی معلم به دانش‌آموزان ارائه می‌شود و از آنان خواسته می‌شود تا با آزادی تمام، کلمات، عبارات، جملات یا مطالبی را که در مورد این عنوان یا سرفصل به ذهنشان می‌رسد بیان کنند. با این روش علاوه بر ایجاد جذابیت در ارائه درس می‌توان به میزان دانسته‌های دانش‌آموزان در مورد یک مطلب پی برد، محتوای ارائه شده در کتاب را غنای بیشتری بخشید و دانش‌آموزان را تشویق نمود تا در یک فضای دوستانه به مبادله و ارائه دانسته‌های خویش بپردازند. چگونگی انتخاب موضوع یا عنوان، مقررات این نوع روش تدریس، نحوه استفاده از آن، چگونگی جمع‌بندی مطالب و غیره در کتاب روش تدریس جغرافیا به تفصیل بیان خواهد شد.

۱۳-۲- استفاده از فیلم و اسلاید (Films & Film strips)

اگرچه نمی‌توان استفاده از فیلم و اسلاید را یک روش تدریس خاص دانست اما به دلیل اینکه فیلم و اسلاید ابزارهای مناسبی برای انتقال جذاب و مؤثر اطلاعات هستند در اینجا معرفی شده‌اند. با به کار بردن فیلم و اسلاید در کلاس درس جغرافیا می‌توان مکان‌ها، تغییرات جغرافیایی، زندگی مردم، تأثیر انسان بر محیط جغرافیایی، تأثیرات بلایای طبیعی و بسیاری از مفاهیم دیگر جغرافیایی را به صورتی مؤثر به دانش‌آموزان شناساند. فیلم و اسلاید به جلب و تمرکز توجه بر عناوین و مفاهیم جغرافیایی بسیار کمک کرده و چنانچه به طراحی مناسبی از سوی معلم همراه باشد به گسترش مهارت‌های مشاهده و تجزیه و تحلیل کمک شایانی می‌نماید. چگونگی انتخاب فیلم و اسلاید، بررسی فیلم‌ها و اسلایدها قبل از شروع کلاس، معرفی آن‌ها به دانش‌آموزان و چگونگی استفاده از آن‌ها، در کتاب روش تدریس به تفصیل بیان خواهد شد.

۱۳-۳- روش استفاده از شبکه‌های بازیابی (Retrieval Nets)

از این روش می‌توان با کارآیی بسیار در تدریس جغرافیای ناحیه‌ای/منطقه‌ای استفاده نمود. در این روش مرور محتوای کتاب، یادآوری مطالبی که تدریس شده و یافتن ارتباط آن‌ها با یک دیگر صورت می‌گیرد. با تهیه جداول یا شبکه‌ها، به دانش‌آموزان کمک می‌شود تا اطلاعات یک کتاب درسی را که در بدو امر نامرتب به نظر می‌رسند به هم ربط داده و از آنها نتیجه بگیرند.

۱۳-۴- روش آموزش گروهی (Team Learning)

روش تدریس مبتنی بر فعالیت گروهی دانش‌آموزان را می‌توان برای آموزش بسیاری از عناوین، موضوعات و مفاهیم جغرافیایی به کار برد. در این روش دانش‌آموزان به گروه‌های چند نفری (Team) تقسیم شده و یک موضوع یا عنوان جغرافیایی برای همه گروه‌ها انتخاب می‌شود. افراد هر گروه سعی می‌کنند با اتکاء به کتاب درسی، استفاده از کتابخانه‌ها، بریده روزنامه‌ها و مجلات و مصاحبه با مراجع مختلف در مورد آن موضوع جغرافیایی اطلاعات و مطالب گوناگون جمع‌آوری نموده و یافته‌های خویش را در زمان معینی به کلاس ارائه نمایند.

۱۳-۵- بازدید علمی (Field Study)

یکی از ارزشمندترین و کامل‌ترین روش‌های تدریس جغرافیا بازدید علمی یا بازدید میدانی است. در این روش دانش‌آموزان در محیط واقعی موضوع مورد تدریس قرار می‌گیرند. دانش‌آموزان و بسیاری از معلمان همواره از بازدیدهای علمی جغرافیایی استقبال می‌کنند هر چند این نوع بازدیدها ممکن است مخاطراتی به همراه داشته باشد. موضوعات انتخابی برای بازدید علمی باید مشخص و محدود باشند، موضوع از قبل به دانش‌آموزان اعلام شود و ارتباط بازدید علمی با مطالب کتاب برای دانش‌آموزان روشن شده باشد.

۱۳-۶- روش حل مسئله (Problem Solving)

روش حل مسئله بیشتر در دروس ریاضی و علوم تجربی به کار می‌رود تا جغرافیا. اما در سالهای اخیر جغرافیدانان نیز به استفاده از این روش در تدریس جغرافیا و حل مسائل جغرافیایی گرایش نشان می‌دهند.

در حل مسائل ریاضی، ابتدا مسئله مطرح می‌شود، سپس داده‌های مسئله را ارائه مینمایند و آنگاه خواستار حل مجهولات از طریق عملیات ریاضی می‌شوند. در بسیاری از موارد هم لازم است راه‌حل پیشنهادی را آزمون نمود و از صحیحی بودن راه‌حل ارائه شده مطمئن شد. در جغرافیا نیز مسائلی وجود دارند که در سالهای اخیر برای حل آنها، از روش حل مسئله استفاده می‌کنند. عناوین که برای این روش تدریس جغرافیا پیشنهاد می‌شود محدود به مسائل هستند که در دنیای معاصر با آنها روبرو هستیم. در واقع مسائلی چون کمبود آب سالم و آشامیدنی برای همه‌ی مردم، فقر و علل آن، کمبود مسکن و راه‌حل مناسب برای رفع آن، نابودی گونه‌های گیاهی و جانوری، افزایش سطح بیابانها و بیابانزایی، انفجار جمعیت در برخی مناطق جهان، بیسوادی، تأثیر رسانه‌های گروهی بر گذراندن اوقات فراغت جوانان و نوجوانان، فرسایش خاکهای و مسایلی از این قبیل از جمله مواردی هستند که با این روش تدریس میتوان به آنها پرداخت. عناوین فوق از مسایلی و مشکلات واقعی و ملموس جامعه امروزی بشری است. آلودگی منابع عمده جهان (هوا، آب، صدا) و راه‌های جلوگیری از این آلودگی‌ها به مشکلات و معضلات ترافیکی، صنعتی شدن یک ناحیه، محو شدن زندگی روستایی، مهاجرت روستائیان به شهرها نیز از جمله مسائلی هستند که می‌توان برای تدریس آنها از روش حل مسئله استفاده نمود.

۱۳-۷- روش تدریس اکتشافی/کاوشی (Enquiry Method)

با استفاده از این روش میتوان به یادگیری عمیق یک موضوع یا پدیده جغرافیایی دست یافت. در تدریس هر موضوعی در تدریس جغرافیا که نیازمند به بحث و بررسی عمیق باشد می‌توان از این روش استفاده کرد. در این روش به دانش‌آموزان یک موضوع یا مسئله خاص جغرافیایی معرفی می‌شود و آنها با تشکیل گروه‌های چند نفری به تشخیص موضوع و بیان جوانب مختلف آن، فرضیه‌سازی، جمع‌آوری شواهد و اطلاعات از طریق مصاحبه، پرسشنامه، مدارک، اسناد، نقشه‌های جغرافیایی - دسته‌بندی شواهد و اطلاعات و تعیین اعتبار آنها، تجزیه و تحلیل داده‌ها، آزمون فرضیه‌ها، نتیجه‌گیری و ارائه گزارش به کلاس می‌پردازند.

این روش با روش آموزش گروهی و روش حل مسئله (Problem Solving) مشابهت‌های زیادی دارد. تفاوت این روش با روش تدریس گروهی آن است که در روش تدریس گروهی دانش‌آموزان در حول یک موضوع به جمع‌آوری اطلاعات و دسته‌بندی و ارائه آن می‌پردازند در حالی که در روش تدریس اکتشافی دانش‌آموزان سعی می‌کنند به صورت علمی‌تر و براساس مراحل انجام یک تحقیق علمی این فعالیت را انجام دهند. در این روش که می‌توان آن را روش مبتنی بر مهارت‌ها فرایندی نیز نامگذاری کرد، دانش‌آموزان همچون محققین واقعی به تشخیص مسئله یا موضوع، فرضیه‌سازی، جمع‌آوری اطلاعات، دسته‌بندی و تجزیه و تحلیل اطلاعات، آزمون فرضیه، نتیجه‌گیری و ارائه گزارش می‌پردازند. هدف از به‌کارگیری این روش تقویت مهارت‌های تدوین فرضیه، مشاهده دقیق، گردآوری داده‌ها از راه‌های مختلف، سازماندهی و طبقه‌بندی اطلاعات، تجزیه و تحلیل داده‌ها و آزمون فرضیه‌هاست. در روش تدریس گروهی این مهارت‌ها را به صورت مجزا می‌توان تقویت نمود.

تفاوت این روش با روش حل مسئله آن است که در روش حل مسئله، حل مسائل واقعی و روزمره بیش از تقویت مهارت‌های فرایندی اهمیت می‌یابد و فرض می‌کند این مهارت‌ها قبلاً در دانش‌آموزان ایجاد شده‌اند.

روش تدریس‌های دیگری را نیز در آموزش جغرافیا می‌توان بکار برد که در اینجا فهرست‌وار به آنها اشاره می‌شود و در برنامه‌های تفصیلی برای هر پایه توضیح مفصل آنها بنا به مفاهیم و محتوای هر پایه ارائه خواهد شد.

- روش مطالعه موردی (Case Study) - روش مباحثه (Debating) - روش نمایش (Demonstration) - روش مذاکره/گفتگو (Discussion) - روش ایفای نقش (Role Playing) - روش سخنرانی - روش پرسش و پاسخ

۱۴- ارزش‌یابی در برنامه درسی جغرافیا

ارزش‌یابی یکی از مهم‌ترین مراحل جریان برنامه‌ریزی درسی در هر رشته‌ای به‌شمار می‌آید. واژه ارزش‌یابی، در مفهوم جدید خود به عنوان جزیی از جریان برنامه‌ریزی درسی، پذیرای پاسخ‌های بسیاری

است. تصمیم‌گیرندگان و برنامه‌ریزان که برنامه درسی را انتخاب و تهیه می‌کنند، نیاز دارند بدانند کدام قسمت و چگونه نتایج برنامه درسی را بهبود بخشند، معلمان و والدینی که در مورد تاثیر فعالیت‌های یادگیری روی هریک از دانش‌آموزان و فرزندانشان اهمیت می‌دهند. یادگیرنده‌هایی که به‌طور جدی به پیشرفت‌های تحصیلی خود علاقه‌مندند، همه به پاسخ‌های ارزش‌یابی توجه دارند. به‌طور کلی، ارزش‌یابی برنامه درسی کوششی است برای روشن ساختن دو سؤال:

۱- آیا برنامه درسی و فعالیت‌های یادگیری به صورتی که تهیه و تنظیم یافته‌است واقعاً نتایج مورد نظر را به‌دست می‌آورد؟

۲- چگونه می‌توان برنامه درسی ارائه شده را به بهترین وجه ممکن بهبود بخشید؟

این دو سؤال کلی نشان می‌دهند که براساس اطلاعات، شواهد و داده‌های حاصل از بررسی و ارزیابی جریان برنامه‌ریزی درسی است که گروه برنامه‌ریزان درسی و معلمان قادر خواهند بود، تصمیم بگیرند که برنامه درسی هدف‌ها و نتایج مورد نظر را به‌دست آورده و می‌تواند ادامه یابد و از طریق حذف برخی قسمت‌ها، گنجانیدن فعالیت‌های بهتر یادگیری، تغییر روش و سازماندهی فعالیت‌های یاددهی - یادگیری کیفیت برنامه را بهبود بخشید. از نتایج ارزش‌یابی این است که به‌وسیله آن می‌توان تعیین کرد که هر مرحله از برنامه‌ریزی درسی و یا سراسر جریان برنامه‌ریزی درسی از چه جهاتی مؤثر و کارآمد است و از چه جهاتی به اصلاح و بهبود نیازمند است. سابقه بازنگری به ارزش‌یابی نشان می‌دهد که دیگران نیز فرایندی را طی کرده‌اند تا سیستم ارزش‌یابی خود را متناسب با نیازهای واقعی برنامه درسی بنمایند و درعین حال سطوح مختلف را در نظر داشته‌اند به‌طوری که ارزش‌یابی می‌بایست همه سطوح دانشی، ارزشی و مهارتی را در بر گیرد. از سال ۱۹۸۶ که کار عملی وارد برنامه درسی جغرافیا در انگلستان گردید، ابتدا معلمان به خاطر مشکلاتی که در تدریس و ارزش‌یابی داشتند، از آن استقبال نمودند. اما با گذشت زمان میزان علاقه آنها به حدی رسید که کار ارزش‌یابی را بدون کار عملی کامل نمی‌دانستند. در جریان کار عملی دانش‌آموزان به جمع‌آوری اطلاعات، دسته‌بندی آنها و تجزیه و تحلیل و ارائه نتایج از طریق کاوش می‌پردازند، به‌هرحال هم اکنون متخصصان ارزش‌یابی برای کارهای عملی اعتبار کافی قایل شده‌اند. موردی که در این مسئله هست اعتبار کار عملی است. زیرا ارزش‌یابی کارهای عملی از مدرسه‌ای به مدرسه دیگر ممکن است متفاوت باشد و معلم یک مدرسه به دانش‌آموز کمک زیادتری کرده و نمره بیشتری به کار عملی وی بدهد. این امر هنگامی ارزش واقعی خود را پیدا می‌کند که از حالت سلیقه‌ای خارج شده و به شکل استاندارد در آید. امتحانات کتبی و عملی در هر مقطع بسیار ارزشمند خواهد بود و اعتبار کافی برای ارزش‌یابی را در پی خواهد داشت. برای رفع مشکل اعمال سلیقه در کارهای عملی می‌توان به شکل دوره‌ای، تعدادی از کارهای عملی هر آموزشگاه در یک سمینار یا جلسه‌ای مورد نقد و بررسی قرار گیرد که آیا نمره معلم صحیح بوده است یا خیر. در صورت لزوم توصیه‌هایی برای بهبود کار وی ارائه شود. در مورد امتحانات کتبی باید گفت که سوالات این امتحان باید طوری باشند که بتواند تجزیه و تحلیل و استدلال دانش‌آموز را نیز امتحان کند. بنابراین تنها روی حفظیات متکی نبوده و بر همه جنبه‌های یادگیری تأکید دارد تا تعادل لازم وجود داشته باشد و اهداف ارزش‌یابی برآورده گردد. در ساخت سؤال به چهار عامل مفاهیم، زبان، ارائه اطلاعات و تعادل باید توجه نمود.

در بخش مفاهیم به سطح سؤال، پیامد (توالی سؤال) و ریتم یا سرعت منطقی آن باید توجه داشت. در بخش زبان به خزانه لغات (فنی و غیرفنی) طول جمله و ساخت آن و قابلیت خواندن سؤال توجه می‌شود. در بخش ارائه اطلاعات سوالات به گوناگونی و پیچیدگی آنها باید توجه داشت و بالاخره در بخش تراز یا تعادل به مفاد موضوع و نیازهای سرفصل درسی و ارزش‌یابی اهداف توجه شود. به عنوان مثال در طراحی یک سؤال جغرافیایی، با ارائه اطلاعات، مدارک و نقشه‌هایی از منابع مختلف، از دانش‌آموز خواسته می‌شود در حد اطلاعات به‌دست آورده به سوالات متن پاسخ دهند و پس از تصمیم‌گیری، گزارشی از علت و عوامل این تصمیم رابیان نماید. هر بخش از فعالیت‌ها و مطالبی که ارائه می‌شود دارای نمره خاصی خواهد بود. همچنین ممکن است از دانش‌آموزان بخواهند که در نقش فردی از افراد اجتماع مثلاً استاد دانشگاه، متن سخنرانی خود را در مورد یکی از مشکلات جغرافیایی مثلاً سیلاب تنظیم نماید.

در روش‌های تدریس ارائه شده در بخش یاددهی - یادگیری می‌توان ارزش‌یابی را به شرح زیر دنبال نمود:

در روش بیان افکار و ایده‌های آبی، ارزش‌یابی از میزان مشارکت دانش‌آموزان در فعالیت‌های دسته‌جمعی، میزان ارتباط اظهارات با موضوع مورد نظر با دقت در پاسخگویی سوالات می‌تواند ملاک تعیین نمره باشد.

در روش مطالعه موردی، ارزش‌یابی پنهان و آشکار و در جریان عمل و در پایان کار گروهی به عمل می‌آید و نمره ارزش‌یابی می‌تواند بخشی از نمره ارزش‌یابی تکوینی، ارزش‌یابی پایان مطالعه، نمره انتخاب موضوع، نمره جمع‌آوری داده‌ها، نمره دسته‌بندی اطلاعات، نمره نتیجه‌گیری، نمره تعمیم و ارتباط با قوانین کلی، نمره گزارش کار و یا مجموعه‌ای از فعالیت‌های فوق باشد.

در روش مباحثه، ارزش‌یابی می‌تواند شامل نمره ایفای نقش در مباحثه، نمره خلاقیت فکری، نمره کردار مطلوب دانش‌آموز (آرامش، قبول نظرات دیگران) باشد.

در روش نمایش کار ارزش‌یابی با توجه به خلاقیت دانش‌آموز، درک سریع مطلب و اجرای نمایش مشابه توسط فرد یا گروه به انجام می‌رسد. (در روش مذاکره یا گفتگو نمره ارزش‌یابی به سوالات بجا و مربوط به موضوع و سایر قابلیت‌های دانش‌آموز تعلق می‌گیرد.

در روش استفاده از فیلم و اسلاید، نمره ارزش‌یابی به پاسخ سوالاتی تعلق می‌گیرد که قبلاً توسط معلم طرح شده و پاسخ آنها در متن کتاب به همراه تصاویر فیلم و یا اسلاید به‌دست می‌آید. همچنین اندازه‌گیری درک تصویر یا سواد تصویری و مشاهده دقیق نیز بخش دیگری از ارزش‌یابی را به‌خود اختصاص می‌دهد.

در روش شبکه‌بازی، ارزش‌یابی تعیین جای مناسب در جدول و همچنین کل جدول کامل شده را شامل می‌شود. در روش ایفای نقش ارزش‌یابی شامل میزان علاقه به کار گروهی، مطالعه و تفکر در مورد نقش مورد نظر، چگونگی اجرا، خلاقیت در اجرای نقش مورد نظر، فرم ارزش‌یابی پر شده توسط دانش‌آموز، شرکت فعال در جریان یادگیری و نمره موفقیت در القای فضای جغرافیایی خواهد بود.

در روش کار گروهی، ارزش‌یابی شامل روحیه کار گروهی، نقش هر فرد در گروه، روش ارائه یافته‌ها و استفاده از یک مدل معین و تعریف شده پاسخ‌گویی مرتبط به سوالات ناظران می‌باشد.

در روش بازدید علمی، نمره ارزش‌یابی به میزان مشارکت دانش‌آموزان، علاقه‌مندی دانش‌آموز به طرح سوالات و پاسخ‌گویی به سوالات اساسی، دقت در جمع‌آوری نمونه‌ها، گزارش نهایی بازدید علمی و رعایت مقررات و ضوابط از پیش تعیین شده می‌تواند اختصاص یابد.

در روش اکتشافی ارزش‌یابی به طرز برخورد دانش‌آموزان با افراد و سازمان‌ها به هنگام گردآوری داده‌ها و سایر موارد در روش‌های دیگر می‌تواند شامل شود. و بالاخره در روش حل مسئله، انتخاب مسئله، تعیین بخش‌های معلوم و مجهول مسئله، ارائه راه‌حل‌های مسئله، میزان مشارکت افراد در کار گروهی برای حل مسئله و پاسخ‌گویی به سوالات می‌تواند مجموعاً بخش‌های ارزش‌یابی را شامل شود.

۱۵- نتیجه‌گیری

بازنگری در برنامه‌های آموزش جغرافیا در مدارس ایران به دنبال مشکلات و نقایصی که در آموزش سنتی این علم وجود داشت مورد تأکید قرار گرفت و به دنبال آن نظام برنامه‌ریزی آموزشی جغرافیا با رویکرد جدید به آموزش جغرافیا مطرح شد. در این نگرش جدید،

هدف تربیت شهروندانی است که در آینده علاوه بر رفع مشکلات زندگی خود بتوانند به نحو شایسته ای جانشین نسل کنونی شوند. لذا با رویکردهای سیستماتیک و موضوع محور و بیان مطالعات ناحیه ای از دانش آموزان در سطوح مختلف شناختی، مهارتی- کاربردی و ارزشی- نگرشی انتظارات ویژه ای می رود تا آموزش جغرافیا به مفهوم نوین آن کاربردی گردد. در این مسیر چالش هایی از جمله در روش های تدریس، ارزشیابی، کمبود امکانات و ... وجود دارد که با راهکارهای مورد نظر می توان به هدف اصلی علم جغرافیا دست یافت تا دانش آموزان در عصر اطلاعات بجای تأکید بر حافظه، اندیشیدن به مفهوم واقعی را در ارتباط با محیط طبیعی و انسانی بکار بگیرند.

۱۶- منابع

- مبانی نظری تحول بنیادین در نظام تعلیم و تربیت رسمی عمومی جمهوری اسلامی ایران (مصوبه آذرماه ۱۳۹۰) «شورای عالی انقلاب فرهنگی و شورای عالی آموزش و پرورش».
- ترنج، حسنعلی (۱۳۹۹) "قلمرو دانش جغرافیا"، انتشارات اساتید دانشگاه، چاپ اول، تهران
- برنامه درسی ملی جمهوری اسلامی ایران (مصوبه اسفندماه ۱۳۹۱) «شورای عالی آموزش و پرورش».
- جی پی میلر (۱۳۷۹). نظریه های برنامه درسی. ترجمه دکتر محمود محمدی. انتشارات سمت.
- سیلور جی گالن و دیگران (۱۳۷۲). برنامه ریزی درسی برای تدریس و یادگیری بهتر. ترجمه دکتر غلامرضا خوبی نژاد. مؤسسه چاپ و انتشارات آستان قدس رضوی.
- اهداف دوره های تحصیلی نظام تعلیم و تربیت رسمی عمومی جمهوری اسلامی ایران. (مصوب نهصد و پنجاه و دومین جلسه شورای عالی آموزش و پرورش. مورخ (10/2/97)
- معافی، محمود (۱۳۹۸). «فلسفه آموزش جغرافیا از منظر عقل، دین و اسناد بالادستی آموزش و پرورش».
- احدیان، محمد و آقازاده، محرم ۱۳۷۸۶، راهنمای روش های تدریس برای آموزش و کارآموزی، تهران: انتشارات آبیژ.
- اعرافی، علی رضا، حاجی ده آبادی، محمدعلی، صادق زاده قمصری، علی رضا، مجموعه مقالات همایش تربیت در سیره و کلام امام علی (علیه السلام)، تهران: نشر تربیت اسلامی، چاپ اول، ۱۳۷۹.
- اکبری شلدره ای، فریدون و دیگران: ۱۳۸۹، روش های نوین یاددهی - یادگیری و کاربرد آن ها در آموزش، تهران: انتشارات فرتاب.
- آقازاده، محرم، روش های نوین تدریس، تهران: نشر آبیژ، چاپ هفتم، ۱۳۹۲
- آقازاده، محرم؛ ۱۳۸۸، راهنمای روش های نوین تدریس، تهران: انتشارات آبیژ
- بیابان گرد، اسماعیل، روش های پیش گیری از افت تحصیلی، تهران: نشر انجمن اولیا و مربیان، چاپ ششم، ۱۳۸۷
- پارسونز، ریچارد، استفان لوئیس، هینسون و دیورا ساردو براون؛ ۱۳۸۵، روان شناسی تربیتی: تحقیق، تدریس، یادگیری، ترجمه اسدزاده، حسن؛ اسکندری، حسین، تهران: انتشارات عابد.
- پاکپور، یونس، زمینه فناوری آموزشی، تهران: نشر دیدار، چاپ اول، ۱۳۹۰
- تقی پور ظهیر، علی، برنامه ریزی درسی برای مدارس ابتدایی در هزاره سوم، تهران: نشر آگه، چاپ سوم، ۱۳۹۲
- جویس، بروس، کالهن، امیلی، هاپکینز، دیوید، الگوهای یادگیری ابزارهایی برای تدریس، ترجمه مهر محمدی، محمود، عابدی، لطفعلی، تهران: نشر سمت، چاپ پنجم، ۱۳۹۰

- جویس، بروس، مارشاول با همکاری امیلی کالهن، ترجمه محمدرضا بهرنگی، الگوهای تدریس ۲۰۰۴، تهران: نشر کمال تربیت، چاپ هشتم، ۱۳۹۱
- حسینی ادیانی، سید ابوالحسن، آشنایی با نظام تربیتی اسلام، قم: نشر انتشارات اسلامی وابسته به جامعه مدرسین حوزه علمیه قم، چاپ دوم، ۱۳۹۳
- خورشیدی، عباس و شهاب‌الدین غندالی، محمدحسین فهرجی؛ ۱۳۷۹، راهبردهای یادگیری و یاددهی در کلاس درس (با عنایات به نگرش فراشناخت)، تهران: انتشارات کیا.
- خورشیدی، عباس؛ ۱۳۸۱، روش‌ها و فنون تدریس. تهران: یسپرون.
- دل‌شاد تهرانی، مصطفی، ماه مهر پرور؛ تربیت در نهج‌البلاغه، تهران: نشر دریا، چاپ دوم، ۱۳۷۹.
- ذوفن، شهناز، ۱۳۸۶، کاربرد فناوری مای جدید در آموزش، تهران: انتشارات سمت.
- رحال زاده، رضا، روش‌های برتر تدریس با تأکید بر انواع طراحی آموزشی، تهران: نشر جهاد دانشگاهی، چاپ دوم، ۱۳۸۷
- رشاد، علی‌اکبر، دانشنامه امام علی (علیه‌السلام)، تهران: نشر آثار پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی، چاپ اول، ۱۳۸۰.
- رووف، علی، کارمایه معلمان در گذر از یاددهی به یادگیری، تهران: نشر مدرسه، چاپ چهارم، ۱۳۸۸.
- رهباندار، حمید، الگوهای ارزشیابی آموزشی و ارزیابی آزمون‌های پیشرفت تحصیلی، مشهد: نشر آیین تربیت، چاپ اول، ۱۳۸۴.
- ساروخانی، باقر؛ ۱۳۷۵، روش‌های تحقیق در علوم اجتماعی، تهران: پژوهشگاه علوم انسانی
- شعاری نژاد، علی‌اکبر، روان‌شناسی تربیت و تدریس، تهران: نشر اطلاعات، چاپ اول، ۱۳۸۷
- شعبانی، حسن؛ ۱۳۸۲، مهارت مای آموزشی، تهران: انتشارات سمت.
- صفوی، امان‌اله، کلیات روش‌ها و فنون تدریس، تهران: نشر معاصر، چاپ پانزدهم، ۱۳۹۲
- فرخ مهر، حسین، چگونگی یاددهی-یادگیری اثربخش، اصفهان: نشر نوشته، چاپ اول، ۱۳۸۷
- فضل‌خانی، منوچهر؛ ۱۳۸۲، راهنمای عملی روش مشارکتی و فعال در فرآیند تدریس، تهران: انتشارات آزمون نوین.
- فیوضات، یحیی، مبانی برنامه‌ریزی آموزشی، تهران: نشر ویرایش، چاپ بیست و پنجم، ۱۳۹۰
- قورچیان، نادر قلی؛ ۱۳۷۹، جزئیات روش‌های تدریس، تهران: مؤسسه فراشناختی اندیشه.
- قورچیان، نادر قلی و دیگران؛ ۱۳۷۷، نظریه مای یادگیری و نظریه فراشناخت در فرآیند یاددهی - یادگیری، تهران: انتشارات تربیت.
- گوردون، توماس، فرهنگ تفاهم در مدرسه، ترجمه پری‌چهر فرهادی، تهران: نشر آیین تفاهم، چاپ سوم، ۱۳۸۴.
- گیج، ن، ل، و برلایتر، د.سی؛ ۱۳۷۲ روان‌شناسی تربیتی، ترجمه غلامرضا خوبی نژاد و همکاران، مشهد: انتشارات حکیم فردوسی و پاز.
- لاولس، آوریل؛ ۱۳۸۴، نقش ICT در کلاس درس، ترجمه منوچهر فضل‌خانی و فرهاد فتحی نژاد، تهران: انتشارات و رای دانش.
- مشایخ، فریده، دیدگاه‌های نو در برنامه‌ریزی آموزشی، تهران: نشر سمت، چاپ سیزدهم، ۱۳۹۲
- ملکی، حسن، برنامه‌های درسی و پرورش تفکر، تهران: نشر انجمن اولیا و مربیان، چاپ سوم، ۱۳۸۷

- مهر محمدی، محمود، بازاندیشی فرایند یاددهی-یادگیری، تهران: نشر مدرسه، چاپ سوم، ۱۳۸۷
- میرزا محمدی، محمدحسن؛ ۱۳۹۰، روش‌ها و فنون تدریس، تهران: انتشارات پوران پژوهش. ۵. صفوی، امان‌الله؛ ۱۳۷۰، کلیات روش‌ها و فنون تدریس، تهران: انتشارات معاصر.

Study and analysis of geography curriculum planning in different study courses in Iran

The history of curriculum planning in the world goes back more than a century, but this field in Iran is not more than a few decades old. However, in this short life, it has been able to open its position and effectiveness among all theoretical sciences, and its most important role has been to determine the boundary between knowledge and education of each science. For example, in the field of geography, with all the differences and similarities with other sciences, this demarcation has been able to reveal a corner of its inherent capabilities. The history of the production of geography curricula can be scientifically traced back to ۷۰ years ago, when modern education was formed in Iran. However, until about ۱۹۹۶, geography education in Iran was carried out with emphasis on descriptive methods, until this year, along with the formation of a stream of scientific and codified curriculum planning in the educational system, A kind of reform was formed in the production of codified curricula, and thus the first document of geography curriculum was produced in this year, and from the heart of this curriculum in accordance with the courses and educational bases, other programs were extracted. Geography education was formed as a new approach in official Iranian education.

Keywords: Geography Education, Curriculum Planning, Iran, Courses

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
 رتال جامع علوم انسانی